

**СЕМІОСФЕРА КОНЦЕПТУ «МУЗИКА»
У РОМАНАХ ГАЛИНИ ПАГУТЯК**

У статті досліджується семіосфера концепту «музика» у романах «Компроміс», «Слуга з Добромиля», «Зачаровані музиканти» Галини Пагутяк. Актуальність цієї теми визначається тим, що концепт, який відіграє важливу роль у її художньому світі, досі не був предметом спеціального вивчення. Суб'єктивні конотації цього концепту інтерпретуються як прояви новаторства.

Ключові слова: семіосфера, концепт, музика, роман, менталітет, архетип, символ, міфологема, традиція, новаторство.

Лінгвокультурний концепт «музика» у художній прозі Галини Пагутяк досі не був предметом спеціального дослідження, а тому не одержав належного висвітлення. Він посідає важливе місце у романах «Компроміс» (1989), «Слуга з Добромиля» (2006), «Зачаровані музиканти» (2010). Ми ставимо мету з'ясувати семіосферу концепту «музика» у текстах цих творів, що дозволить чіткіше визначити в них традиційні та новаторські риси.

Світобачення Галини Пагутяк увібрало в себе різноманітні філософські впливи. В есеї «Блукаюча пісня» письменниця стверджує, що у снах чує «космічну, потойбічну, нелюдську музику» [2, с.279], а також відзначає, що «у китайців музика – це закон світобудови. Вона не пов'язує душі праведників з Богом, а пронизує наскрізь усе суще. І людина може пізнати й відтворити цю гармонію, відшукавши її в собі» [2, с.279].

Центральне місце в її художній прозі належить антиномії «космос-хаос», що інтерпретується крізь призму уявлень про світову гармонію давніх мислителів Сходу, піфагорейців, Луція Аннея Сенеки, Григорія Сковороди. Письменниця послідовно обстоює думку, що будь-яка спроба порушити цю гармонію руйнує не тільки довкілля, а й людські душі. У міфології різних народів музика постає як утілення «прихованого знання про облаштування світобудови, «винахід богів» (Плутарх). Космічна музика пов'язує між собою макро- і мікрокосм – світобудову і людину, вона проймає небесні сфери і

керує часом» [9, с.374]. У «Рігведі» музика характеризується як уселенський закон, у «Махабхараті» час названий «музикою космосу». «Музика – сила (енергія), яка об'єднує і впорядковує всесвіт, вона вплітається у першопочатковий хаос і творить із нього космос. Відповідно доктрині піфагореїзму, людина, яка оволоділа секретами музичної гармонії, може керувати живою і неживою природою» [9, с.375-376]. Луцій Анней Сенека та Григорій Сковорода вірили в магію музики, вбачали у ній відображення гармонії мікросвіту та макросвіту [детальніше про це див.: 1].

Концепт «музика» з'являється вже у ранній творчості Галини Пагутяк. У повісті-баладі «Соловейко» (1986) головна героїня зізнається, що любить співати, коли опиняється у лісі наодинці з природою. Прилюдно вона не наважується того робити, бо дуже сором'язлива і вважає свій голос слабким. Ставши студенткою, вона слухає платівки, відвідує театр, розвиває свої естетичні смаки, доходить думки про вічну сутність музики: «Що таке музика? <...> Музика залишиться, а нас не буде. Вона нас сама знайде, і ми її почуємо. А коли не почуємо, значить, так треба» [8, с.164].

Повість побудована як лірична сповідь героїні з «того світу». Вона покохала сусіда по студентському гуртожитку, і почуття це було взаємним. Проте оповідачка зізнається, що через свою закомплексованість розірвала з ним стосунки після першої близькості. У спогадах про історію свого кохання вона кількаразово цитує народні пісні, серед яких ключовою для з'ясування семантики назви повісті є така:

Нехай тобі зозуленька, мені соловейко,

Нехай тобі там легенько, мені веселенько.

Нехай тобі зозуленька, щоб рано кувала,

Мені нехай соловейко, щоб я не скучала [8, с.171].

Трагедія сталася через те, що героїню обманом заманили у квартиру, де намічалася вечірка з випивкою і сексом. У знак протесту оповідачка вистрибнула з вікна багатоповерхівки, а її співоча душа переселилася в

соловейка. У творі акцентується несумісність максималістських уявлень про гармонію і реалій профанного життя.

Значно цікавішу інтерпретацію концепту «музика» знаходимо в романах Галини Пагутяк, де авторка звертається до різноманітних культурно-історичних контекстів.

Героїня «маленького роману» «Компроміс» Марія разом зі своїми однокласниками Віктором, Сергієм і Костею створила вокально-інструментальний ансамбль і стала його солісткою, але батьки-вчителі наполягли, щоб вона одержала вищу педагогічну освіту. Коли дівчина навчалася на останньому курсі, її збив автомобіль. Марія після того довго хворіла, а друзі-музиканти, які на той час повернулися з армії, відвідували її. Потроху вони знову почали репетирувати, вирішивши: «Хочемо бути студійною групою» [5, с.23] і переконали батьків своєї солістки, що «музика зцілює» [5, с. 26]. Маючи дві гітари, «Іоніку», скрипку і кілька власних пісень, друзі вирушили гастролювати по Криму, де зазнали поневірянь і нічого не заробили, але не занепали духом, а стали оновлювати свій репертуар.

Ще одна сюжетна лінія роману пов'язана з однокурсником Марії Петром Канавченком, який не хотів їхати у село за призначенням. Хлопець нелегально ночує у студентському гуртожитку і голодує, мріючи одружитися з якоюсь мешканкою міста. Коли у нього запаморочилася голова серед парку, поруч раптово виник дідок у чудернацькому капелюсі, в окулярах без скелець, у парусиновому плащі з гудзиками різної масті та велетенських черевиках, який ніби прочитав Петрові думки і, назвавшись Мойсеєм Ароновичем, запропонував свою допомогу. Хлопець був ошелешений. «У чортів він не вірив, але зараз продав би душу, якби тільки знайшовся покупець» [5, с. 21].

Реалістичні розділи у романі чергуються з міфологічно-сатиричними, перший з яких – «Засідання одної вченої ради» – має пародійно-гротескний характер. Засідання, очолюване Головою без тіла, відбувається вночі, у

ньому беруть участь різноманітні представники «нечистої сили», які називають себе «небожителями» і «вершителями людських доль». Вони обговорюють проект видання «наукового» збірника «Компроміс як вияв громадянської позиції» [5, с. 28] і планують застосувати результати своїх «досліджень» на практиці, зокрема щодо музикантів. Таким чином, з'ясовується, яке семантичне наповнення має назва роману: компроміс у мистецтві – це те саме, що угода з «нечистою силою».

Другий розділ такого типу має заголовок «Імітація». У ньому представники «нечистої сили» вирішують, що людство вироджується – і винні у цьому насамперед митці, тому необхідно їхні «імітації дійсності» замінити новими. Вивчити це питання доручили «мандрівному духові» Артуру, який має вселитися у тіло Петра Канавченка і зблизитися з групою талановитих музикантів.

У зв'язку із загостренням своєї хвороби Марія оселилася в горах у селянській хаті, сподіваючися, що сама природа її зцілить. Тут збираються, працюють і дискутують друзі дівчини. Про себе і про них вона думає: «Хоч ми й різні, але нас назавжди зв'язала музика. І ніхто з нас чотирьох не сміє стверджувати, що він нещасливий. <...> Ми просякнуті музикою, як потом і сльозами, безіменні фанатики, диваки. І дилетанти... Але хлопці рано чи пізно затужать за тим барвистим святом і, боюся, зневіряться. Для мене музика – то завжди свято, хоч після кожного нашого вечора ми нагадуємо загнаних коней» [5, с. 41]. Друзі порівнюють Марію із пташкою та із свічкою, що під дощем згасає.

Залишившись без солістки, хлопці не падають духом, а продовжують працювати: створюють рок-оперу «Музиканти», намагаються удосконалити репертуар і стилістику своєї творчості. Зокрема, Віктор замислюється про конкретні шляхи досягнення цієї мети: «Ми досі йшли помилковим шляхом, поринувши у меланхолію давнини. У музиці, де монотонність рівнозначна смерті, ми мусимо всього намішати, щоб стався вибух: іронії, смутку, жовчі, ніжності. Одне слово, контраст, навіть не дисгармонія, а контраст. Музика

має стати доцільною, але ні грубою, ні плебейською» [5, с. 48]. Костя висловлює досить суперечливі думки про рок-музику: «У мистецтві може бути спілка виконавців, а не спілка творців. Рок-група – це щось хворобливе, але сам рок – уособлення двадцятого віку» [5, с. 49]. Сергій, який раніше здавався прагматиком, у своїх поглядах на мистецтво став максималістом: «Музика потребує аскетизму» [5, с. 50]. «Письменники, художники, музиканти не повинні продавати власні твори» [5, с. 61]. Дещо в цих судженнях сьогодні здається наївним, але в основному герої Галини Пагутяк мають рацію: не можна допускати вторгнення «нечистої сили» у мистецтво.

Умінням чути і відтворювати музику різних сфер наділений головний герой роману Галини Пагутяк «Слуга з Добромиля». Це архетипний образ лицаря, який живе вже понад сім століть, переселяючись у різні тіла. Він дхампір – син страчених опиря і відьми, якого врятували від катів вовки, винісши на дорогу. Дитину підбрали купці (насправді то були лицарі Ордену Золотої Бджоли) і віддали на виховання спочатку до селянської родини, потім – до монастиря, де його охрестили Сільвестром і зробили служкою.

Ченці послали хлопця у монастирське підземелля шукати чотирьох зниклих копачів із символічними іменами Жаль, Страх, Туга, Заздрість. Побачивши пекельні муки, він приспав їх мелодією своєї сопілки: «Моя колискова була ніжно-рожева. Пісня смерті, що я взяв з собою, була кольору глини, жовто-коричнева, але десь була ще й інша музика, до якої я тягнувся – тріумфуюча мелодія життя, що вмщувала всі барви світу» [7, с.127-128].

Своє призначення Слуга вбачає у тому, щоб «виправляти заподіяну кривду, пом'якшувати зло» [7, с.64]. Він наділений здатністю чути «небесну мелодію», «яка лежить в основі гармонії світобудови. Її можна почути у собі й вийняти з себе. А потім відтворити. Ця музика не вбиває» [7, с.70-71]. Слуга вириває з рук енкаведистів і спалює листок, на якому колись записав свою мелодію, перешкоджає злодіянням, наводячи на них сон-змору своєю грою. Він довго шукає «мелодію життя» і несподівано знаходить її, приклавши руку до живота вагітної сестри Мирона Многогрішного Оленки.

Проте це не є розв'язкою сюжету, оскільки споконвічні протистояння космосу і хаосу, боротьба добра і зла тривають.

Галині Пагутяк притаманне пантеїстичне уявлення про одухотвореність природи, яке у романі-феєрії «Зачаровані музиканти» візуалізується у міфологічних образах *Тих, що живуть під землею і літають у повітрі*. Ці істоти дуже рідко показуються людям, а появу їхньої Княгині провіщає і супроводжує чарівна мелодія, що лине з неба. Її звуки привели до тьми задивленого на повний місяць героя роману – вісімнадцятирічного панича Матвія Домницького: «Музика якась була дивна: ні церковна, ні світська. «Музики нема чого боятися. – подумав хлопець. – У музикантів руки зайняті бубнами, дудами, лютнями, а не зброєю». Звідки було йому знати, що музика разить серце ліпше, ніж стріла чи меч» [4, с.12]. Семантичне зближення концептів «музика» і «зброя» надає текстові тривожних обертонів.

Звукове враження від незвичайної музики підсилюється візуальним: «Він побачив світлу пляму, що пливла над Рікою, насуваючись просто на нього, і незабаром у повітрі, важко сказати, на якій висоті, з'явилися коні, такі потужні й прекрасні, аж перехоплювало подих. І на тих конях сиділо троє музикантів у сріблом шитій старосвітській одежі, один з бубном, другий з флейтою, а третій – зі скрипкою» [4, с.12-13].

У міфології та казках різних народів коні, здатні літати, зазвичай асоціюються з сонячними божествами, здійснюють зв'язок між різними світами, тому їхня поява у небі з вершниками у старовинних строях свідчить про те, що герой чує мелодію з іншого просторового і часового виміру, хоча і виконують її традиційні для української культури «троїсті музики». «Вони пропливли над Матвієм, награвши музику, ні веселу, ні сумну, а якусь наче нелюдську, а за ними проліг шмат чорної безодні, а далі з тієї безодні виринув ще кращий кінь, а на ньому пані з огненным волоссям, у пишній сукні, поверх якої здіймався під вітром зелений плащ. На голові вона мала вінець із квітів, наче корону. Вона обернула до Матвія сліпуче біле лице і

вдарила його поглядом просто в саме серце. А коли проминула, то обернулася і полоснула своїми очима по його очах, і він на мить осліп. А вогонь піднявся угору, впав і поповз по луці вслід за нею» [4, с.12-13]. Це неодноразово повторюваний у прозі Галини Пагутяк мотив «дикого весілля», закорінений у кельтській міфології та поширений у карпатських легендах і переказах. Письменниця не раз стверджувала в інтерв'ю, есеях, щоденниках, що її дід чув «нелюдську музику» і бачив весільний поїзд у небі, а їй самій ця музика снилася.

Опритомнівши, Матвій побачив у себе на лівій стороні грудей пропалену сорочку і рану, де кров змішалася з попелом. Хлопець навіть не дуже здивувався, бо у першій третині XVI ст. подібні явища не сприймалися як щось екстраординарне, але відчув, що став сприймати світ інакше: чарівна музика і погляд Прекрасної Пані породили в ньому несамовите кохання – і він пішов її шукати, зазнавши багатьох небезпечних пригод упродовж цілорічної подорожі.

Відійшовши вже дуже далеко від дому, панич раптом почув музику, «яка чимось нагадувала *оту*. Тільки була більш земна, веселіша. Матвій з розпачем подумав, що це омана, що це йому причувається. Заплющив очі, щоб надати цьому несподіваному явищу більше ілюзорності <...>. Він уявив собі обличчя музикантів, на яких, як і тоді, не відображався настрої музики, ніби сопілка й скрипка грали самі, забираючи в них не лише голос і дихання, а й душу: бліді, довговиді, з темним волоссям, що спадало на плечі. Так, як тоді вночі. Тільки тепер темрява була створена ним самим, з червонуватими відблисками.

Потім розплющив очі. Музика пливла над яром, відчайдушна, дзвінка, дика, то наближаючись, то віддаляючись» [4, с.107].

«Нелюдськість» цієї музики акцентується тим, що вона виникає ніби сама по собі, незалежно від волі та майстерності виконавців. Матвій, як одержимий, навмання помчав на її звуки крізь колючі чагарі. «У своїх мандрах він дійшов до краю, і йому нарешті мав бути поданий знак <...>»,

але натомість побачив, що то було хлопське весілля: «Молодий їхав по молоду, аби з нею повінчатися. Але без музики. Отож люди зупинилися і слухали гру музикантів, як слухають вітер, що виривається з гір в долину» [4, с.108]. Порівняння з вітром натякає, що та мелодія – ніби музика самої природи. Проте Матвій усе-таки побачив і наздогнав виконавців, які віддалялися. Їх було не троє, як належить, а двоє – і хлопцеві дали у руки бубон, щоб він став третім.

Музикантів посадили за весільний стіл разом з усіма, але скрипаль вийшов виконати соло. Це була дивовижна музика: «Скрипка запитувала: «Хто ти? Ким ти єси? І на це мало дати відповідь кожне серце під полотняною сорочкою. Матвієві навіть здалось, що він чує оті відповіді. А скрипка все ходила від одного до другого серця, що зупинялось, перш ніж дати відповідь. Обличчя мінялось, набуваючи дитячих рис у старих, старечих – у дитячих, жіночих – у чоловічих, чоловічих – у жіночих або й просто звіриних. А коли скрипка дійшла до молодої, звичайна сільська дівка, присадкувата, широка в плечах з низьким чолом, видовжилась, потоншала, ніби різець скульптора відсік усе зайве, й Матвій побачив перед собою тінь тієї, що звела його з розуму» [4, с.111-112].

Проте, коли хлопець не то вигукнув, не то прошепотів «Пані!» і благально простяг руки до неї, бубон тріснув, з нього побігли миші, а якийсь голос прямо у вухо йому сказав: «Не шукай нас більше!». Матвій не послухався цього наказу і зазнав багато лиха, кількаразово мало не загинув, але все-таки дістався чарівної країни «за Дунаєм», де щороку на священній горі збираються духи природи – *Ті, що живуть під землею і літають у повітрі*, щоб разом зі своїми Князем та Княгинею відзначити весняне рівноденство. На цьому святі він став одним із «троїстих музик», які підтримують світову гармонію. Княгиня оцінила вірність юнака і назвала його своїм лицарем.

Такі самі рани, як у Матвія, мали його батько та дід. Дідове серце було вражене за те, що він зрубав священне дерево Княгині – липу – і збудував дім

на недозволеному місці. Він накликав прокляття духів природи на свій рід, а сам сховався за мурами монастиря. Рана на серці діда свідчить, що й над ним пролетіло «дике весілля», але він не пішов за покликом небесної музики, щоб спокутувати свій гріх. Не став лицарем Княгині і його син Олександр, натомість поклоняючись брилі білого порфиру, в глибині якої йому привиділася жіноча постать. Гріхи роду спокутував Матвій, який не залишився глухим до поклику небесної музики.

Отже, маємо підстави стверджувати, що семіосфера концепту «музика» у художній прозі Галини Пагутяк має не тільки традиційні філософські та міфологічні константи, а й розширена шляхом залучення нових культурно-історичних контекстів.

Звернення до теми моральних та мистецьких пошуків молоді 80-х років ХХ століття спонукало письменницю переосмислити стереотипне уявлення про музику як утілення виключно гармонії. Галина Пагутяк написала чи не найперший в українській літературі роман про рок-музикантів, де герої говорять про дисгармонію як естетичний принцип нового мистецтва.

У романі «зв'язку часів» «Слуга з Добромиля» актуалізовано архетипний образ лицаря, який живе понад 700 років, поборюючи зло, але зброєю його є не меч чи автомат, а чарівна музика. Образ музики як своєрідної психотропної зброї вперше з'явився в українській літературі.

У романі-феєрії «Зачаровані музиканти» музика є смисловим і структуротворчим стрижнем, а відповідний концепт постає в інтерпретаціях, близьких до ідей давньосхідної та античної філософії, а також кельтського й українського міфомислення.

Перспективу подальшого вивчення семіосфери концепту «музика» у творчості Галини Пагутяк убачаємо в розширенні матеріалу дослідження, зокрема у зверненні до її малої та середньоформатної прози (наприклад, до новели «Видіння Орфея», повісті «Небесна кравчиня», а також цілого ряду інших).

ЛІТЕРАТУРА

1. Музыка // Иллюстрированная энциклопедия символов / сост. А.Егазаров. – М. : Астрель ; АСТ, 2007. – С. 464-470.
2. Пагутяк Г. Блукаюча пісня / Г. Пагутяк // Сновиди : сні українських письменників / упоряд. Т. Малкович. – К. : А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА, 2010. – С. 277-280.
3. Пагутяк Г. Видіння Орфея : новела // Пагутяк Г. Потонулі в снігах / Г.Пагутяк. – Львів : Піраміда, 2010. – С. 24-31.
4. Пагутяк Г. Зачаровані музиканти : роман-феєрія / Г. Пагутяк. – К. : Ярославів Вал, 2010. – 222 с.
5. Пагутяк Г. Компроміс : роман // Пагутяк Г. Потрапити в сад / Г.Пагутяк. – К.: Молодь, 1989. – С. 3-142.
6. Пагутяк Г. Небесна кравчиня : повість / Г. Пагутяк // Березіль. 2012. – 11-12. – С. 5-64.
7. Пагутяк Г. Слуга з Добромилля / Г. Пагутяк. – К. : Дуліби, 2006. – 336 с.
8. Пагутяк Г. Соловейко // Г. Пагутяк. Господар : роман, повість / Г.Пагутяк. – К. : Рад. письменник, 1986. – С. 161-199.
9. Энциклопедия символов, знаков, эмблем /автор-составитель К.Королёв. – М. : Эксмо ; СПб. : Мидгард, 2006. – 608 с.

Natalia Chukhontseva

THE SEMIOSPHERE OF THE CONCEPT «MUSIC» IN THE NOVELS BY HALYNA PAHUTYAK

The article covers the semiosphere of the concept «music» in the novels “The Compromise”, “The Servant from Dobromyl”, “Enchanted musicians” by Halyna Pahutyak .The significance of the paper topic is stipulated by the fact, that the concept, which plays an important role in the her artistic world, has not been a subject of special research yet. The subjective connotations of the concept of the concept “music” are interpreted as manifestations of innovation.

Key words: semiosphere, concept, music, novel, mentality, archetype, symbol, mythologem, tradition, innovation.

Наталья Чухонцева
СЕМИОСФЕРА КОНЦЕПТА «МУЗЫКА» В РОМАНАХ
ГАЛИНЫ ПАГУТЯК

В статье исследуется семиосфера концепта «музыка» в романах «Компромисс», «Слуга из Добромиля», «Очарованные музыканты» Галины Пагутяк. Актуальность этой темы определяется тем, что концепт, играющий важную роль в её художественном мире, до сих пор не был предметом специального изучения. Субъективные коннотации этого концепта интерпретируются как проявления новаторства.

Ключевые слова: семиосфера, концепт, музыка, роман, менталитет, архетип, символ, мифологема, традиция, новаторство.

/ Наталія Чухонцева // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Лінвістика» : зб. наук. праць. – Вип. 28 / Херс. держ. ун-т. – Херсон : ХДУ, 2017. – С. 110-115 (0, 4 д.а.).